

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

БАБЕНКО Льбов Володимирівна

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ  
МИЛОСЕРДЯ В УЧНІВ ПРОФТЕХУЧИЛИЩ

Спеціальність 13.00.01 – теорія і історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата педагогічних наук

Київ – 1993



00376131 (L)

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор,  
член-кореспондент АПН України  
НИЦКАЛО Н.Г.

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор  
ЩЕРБО А.Б.  
кандидат педагогічних наук, доцент  
ЯКОВЕЦЬ Н.І.

Провідна установа - Київський державний інститут  
іноземних мов

Захист відбудеться "25" вересня 1993 р. на засіданні спеціалізованої ради К 068. 18.15 по присудженню наукового ступеня кандидата педагогічних наук в Київському університеті ім. Тараса Шевченка за адресою: 251601, Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 330

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці університету

Автореферат розісланий "23" вересня 1993 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої ради

С.О.Кашин

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Кожен молоде покоління стикається з новими складними проблемами. Сучасна молодь опинилась в умовах соціально-економічної, духовної кризи нашого суспільства: знецінено одвічні загальнолюдські чесноти – почуття любові й відданості Вітчизні, своєму народу, людського обов'язку, гідності, милосердя. Багато юнаків та дівчат значною мірою втратили здатність проймається хвилюваннями й турботами іншої людини, її горем чи радстю. Натомість все наполегливіше утверджуються байдужість, жорстокість, ворожнеча, споживацьке ставлення до людей, ненависть, розчарування.

Безжалісна деморалізація юного покоління постає загрозою знелюдненого майбуття. За таких умов особливо посилюється актуальність проблеми морального виховання учнівської молоді. Утвердження демократичних і гуманістичних основ особистості, розвиток її загальнолюдських якостей мають виключно важливе значення у цьому процесі.

Саме ці якості, як свідчить нинішня реальність, найбільш дефіцитні в новій соціально-економічній ситуації, в умовах переходу до ринкової економіки. Особливо моральним недугом уражені вихованці сучасної професійної школи. В їхньому середовищі має місце широкий спектр антигуманних проявів – від девіантної поведінки, відхилень від загальноприйнятих моральних норм до порушень правил людського співжиття, правопорушень, карних злочинів.

У зв'язку з цим до першочергових завдань виховного процесу в закладах профтехосвіти ми відносимо формування в учнівської молоді почуття милосердя. Однак зауважимо, що сутність цього поняття нами розглядається дещо інакше, ніж пропонує нинішня "бум" милосердя. Він передусім орієнтований на окремі благодійні акції, що лише незначною мірою допомагають державним органам розв'язувати складні життєві проблеми численних убогих, хворих і знедолених. Та, на жаль, такий підхід не може утвердити в суспільстві милосердя як високоморальну якість.

Аналіз ряду опублікованих праць з проблем морального виховання учнівської молоді свідчить, по-перше, про незначну питому вагу досліджень з питань гуманістичного виховання особистості взагалі, і, по-друге, про недооцінку впровадження їх результатів у навчально-виховних закладах профтехосвіти.

Поряд з цим ми враховували, що розкриття загальних теоретичних основ формування особистості учнів профтехучилищ приділено

певну увагу в працях: профтехпедагогіки /С.Я.Батишева, А.П.Бєляєвої, М.І.Думченка, Н.В.Кузьминої, М.І.Махмутова та ін./.

Окремі аспекти виховання учнів профтехшколи висвітлюються у небагатьох дослідженнях, в яких визначається вплив взаємовідносин між майстром виробничого навчання і учнями на формування колективу навчально-виробничої групи /А.О.Русалінова, Н.І.Ліцис/, виявляються особливості виховної діяльності педагогів профтехшколи /Т.О.Логвиненко, В.О.Скакун, О.Г.Соколов, В.І.Стахневич та ін./.

У ряді робіт аналізуються особливості морального розвитку і виховання педагогічно занедбаних учнів профтехучилищ /Л.М.Зюбін, В.О.Єрьоменко, Ю.А.Янченко/, експериментально перевіряються методи соціально-психологічних досліджень у навчально-виробничих групах /В.О.Коломінський, Л.І.Шумська/, розглядаються окремі аспекти морального виховання в навчальній і позанавчальній діяльності /Г.В.Жак/, досліджуються виховні можливості трудових традицій /А.О.Молчанова, С.О.Нікітчина/. Визначенню моральних позицій учнів і шляхів формування їх професійно ціннісних орієнтацій присвятили свої дослідження З.М.Павлютенкова, В.Л.Тихилова, В.А.Арамивичуте та ін.

Водночас зауважимо, що перші спроби розробки окремих аспектів виховання гуманістично спрямованої особистості, невід'ємною складовою рисою якої є почуття милосердя /Є.Л.Дикий, І.О.Зимня, І.О.Княжева/, не знайшли подальшого розвитку в профтехпедагогіці.

За нашими даними, більшість інженерно-педагогічних працівників /викладачі, майстри, керівники позанавчальної діяльності учнів та ін./ недостатньо підготовлені до розв'язання нових педагогічних завдань, пов'язаних з формуванням в учнівської молоді високих моральних якостей, не розроблені відповідні науково-методичні рекомендації для інженерно-педагогічних працівників профтехосвіти.

Таким чином, актуальність проблеми, її недостатня теоретична і методична розробленість зумовили вибір теми дослідження: "Педагогічні умови формування почуття милосердя в учнів професійних навчально-виховних закладів".

**Об'єкт** дослідження – процес морального виховання учнів профтехучилищ.

**Предмет** дослідження – зміст, форми та методи виховання почуття милосердя в учнів сучасної профтехшколи.

**Мета** дослідження – виявити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови виховання почуття милосердя в учнів закладів профтехосвіти.

Гіпотеза. У дослідженні ми виходили з припущення, що ефективність формування почуття милосердя в учнів професійних навчально-виховних закладів підвищується за таких умов: гуманізації системи відносин у процесі взаємодії учнів з оточувчим світом; спрямованості навчально-виховного процесу на розвиток в них потреби в милосердному ставленні до людей; забезпеченні їх цілеспрямованої етичної освіти; безпосередньої участі кожного у благодійній діяльності; готовності інженерно-педагогічних працівників до гуманістичного виховання.

Завдання дослідження:

- визначити суть і структуру поняття "милосердя" як педагогічної категорії;
- проаналізувати стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії і практиці;
- виявити і теоретично обґрунтувати основні напрями, зміст, форми й методи виховання почуття милосердя в учнів;
- розробити методичні рекомендації щодо організації діяльності інженерно-педагогічного колективу з формування почуття милосердя в учнів.

Теоретичну основу дисертації становлять концепції і висновки вітчизняних і зарубіжних філософів, соціологів, психологів з питань морального розвитку особистості, висунуті ними положення щодо суті пізнання людиною оточуючої дійсності і самої себе, єдності етичної свідомості і моральної діяльності, специфіки емоційних процесів, морального сприйняття навколишнього світу.

Відповідно до визначених концептуальних підходів формування гуманістичної спрямованої особистості учнів з глибоко розвиненим почуттям милосердя розглядається нами як цілісний виховний процес. Його результативність забезпечується інтеграцією виховних можливостей всіх сфер життєдіяльності педагогічного колективу, її гуманістичною спрямованістю.

На різних етапах експериментальної роботи використовувався комплекс взаємодоповнюючих методів: теоретичний аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури, аналіз виховних планів, програм, іншої документації профтехучилищ, ретроспективний аналіз власного досвіду роботи в училищі, метод експертних оцінок, соціометричні методи, педагогічний експеримент, методи математичної статистики та ін.

Дослідницько-експериментальна робота проводилась у три етапи з 1985 по 1993 рр.

На першому етапі /1985-1990/ вивчався стан розробленості проблеми виховання особистості з розвиненим почуттям милосердя у філософській, соціологічній, психологічній, педагогічній літературі. Було обгрунтовано тему дослідження, сформульовано гіпотезу, конкретизовано завдання. В цей час вивчалися документи відділів народної освіти, правоохоронних органів, внутрішня документація закладів профтехосвіти різного типу, педагогічний досвід гуманістичного виховання учнівської молоді в умовах профтехучилища. Було здійснено відбір методів і розроблено методику дослідження на кожному етапі, проведено констатуючий експеримент.

На другому етапі /1990-1992/ проводився формуючий експеримент, перевірялась ефективність розроблених нами рекомендацій з питань виховання почуття милосердя в учнів, узагальнювались одержані результати.

На третьому етапі /1992-1993/ здійснювався аналіз результатів педагогічного експерименту, формулювались основні положення і висновки, здійснювалось їх впровадження в професійних навчально-виховних закладах Дніпропетровської та Тернопільської областей.

Експериментальна робота проводилась на базі СПТУ № 9, 37 м.Кривого Рогу, СПТУ № 1 м.Дніпропетровська, СПТУ № 9 м.Тернополя. З метою забезпечення ефективності спостереження за змінами результативності виховної роботи, що здійснювалась відповідно до запропонованої нами методики, склад досліджуваних учнів в експерименті було визначено однією групою в кожному училищі /87 учнів/ і відповідно контрольними групами /89 учнів/. У масовому експерименті брали участь 573 учні. Всю вибіркочу сукупність склали 749 учнів. В експериментальній роботі взяли участь 197 інженерно-педагогічних працівників профтехучилищ Дніпропетровської і Тернопільської областей.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягають в обгрунтуванні педагогічної сутності поняття "милосердя", визначенні його як інтегративної моральної якості особистості; виявленні особливостей структури, змісту і призначення почуття милосердя, рівнів і критеріїв його сформованості; обгрунтуванні педагогічних умов виховання почуття милосердя в учнів сучасної профтехшколи.

Практична значущість дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій для викладачів, майстрів виробничого навчання, керівників профтехучилищ щодо змісту та організації навчально-ви-

ховного процесу, його спрямованості на виховання почуття милосердя в учнів, а також підвищення педагогічної майстерності вихователя в умовах безпосередньої діяльності в училищі. Запропоновані нами програми спецсемінару для інженерно-педагогічних працівників, факультативу для учнів, діяльності благодійного клубу та результати дослідження можуть бути використані педагогічними вузами, коледжами, загальноосвітніми школами, закладами післядипломної освіти, позашкільними установами.

Вірогідність результатів дослідження і основних висновків дисертаційної роботи забезпечується опорою на сучасні досягнення теорії педагогіки і психології, використанням комплексу взаємопов'язаних методів дослідження, поєднанням якісного і кількісного аналізу, репрезентативністю одержаних експериментальних даних, позитивними результатами формування досліджуваних якостей в експериментальних групах.

#### На захист виносяться:

- обґрунтування педагогічної сутності почуття милосердя: по-перше, розуміння останнього як інтегративної моральної якості особистості, по-друге, визначення психолого-педагогічних основ його формування, по-третє, виявлення специфіки виховання почуття милосердя в учнів сучасної професійної школи;
- психолого-педагогічні, організаційно-педагогічні, методичні умови, що сприяють дієвості психологічних механізмів формування особистості, доцільності вибору змісту, форм, методів виховної діяльності педагогічного колективу, науково-методичній забезпеченості цілісного виховного процесу в профтехучилищі.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювались шляхом виступів на науково-практичних конференціях Криворізького педінституту /1989, 1990, 1992/, НДІ педагогіки України /1991, 1992/, міжвузівських конференціях /Вінниця 1990, Київ 1991/, всеукраїнських конференціях /Полтава 1992, Житомир 1992/, міжнародній конференції /Санкт-Петербург 1993/. Проміжні й кінцеві результати дослідницької роботи обговорювались на семінарах і нарадах інженерно-педагогічних працівників професійних навчально-виховних закладів Дніпропетровської та Тернопільської областей, на курсах підвищення кваліфікації у Криворізькому педінституті.

Структура дисертації: вступ, два розділи, висновки, список основної використаної літератури, додатки.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається його об'єкт, предмет, формулюється гіпотеза, конкретизуються завдання, основні етапи і методи експериментальної роботи, розкриваються наукова новизна, теоретичне і практичне значення дослідження, положення, що виносяться на захист, а також подаються відомості про апробацію і впровадження результатів проведеної роботи.

У першому розділі – "Формування в учнівській молоді почуття милосердя як педагогічна проблема" – викладаються результати вивчення стану досліджуваної проблеми в педагогічній теорії і практиці, обґрунтовуються психолого-педагогічні основи виховання почуття милосердя як моральної якості особистості, висвітлюються результати соціально-педагогічного аналізу особливостей його формування в учнів сучасної профтехшколи.

Дослідження базується на педагогічному трактуванні поняття "милосердя". Як відомо, в масовій свідомості милосердя традиційно пов'язується з релігією і богословським його тлумаченням. Тривалий час, за свідченням теологів, воно сприймалось як похідне від віри в надприродне і не мало самостійного секуляризаційного значення. В людському розумінні виступало як відображення вертикального зв'язку "бог – людина" /Красиков М.П./. Прагнення перенести його в горизонтальну систему відносин "людина – людина" обумовило необхідність утвердження морально-педагогічної сутності милосердя на основі вивчення історичної, філософської, етичної, психологічної літератури.

Передусім нас цікавило етимологічне значення слова "милосердя", запозиченого із старослов'янської мови /милосердь – жалісливий/, що являє собою словотворчу кальку лат. *miseriordia* – "жалість, співчуття". В тлумачних словниках поняття милосердя розглядається як застаріле і пояснюється як готовність допомогти кому-небудь, вибачити когось із співчуття, людяності. Найбільш повною й доцільною в педагогічному дослідженні, на нашу думку, є етична інтерпретація милосердя. Воно трактується як співчутлива і діяльна любов, виражена в готовності надати допомогу кожному, хто її потребує.

Спільним для всіх тлумачень милосердя є визначення його сутності як співчуття, жалості до страждених і нужденних. Важливе значення має виділення в окремих його визначеннях діяльносного ас-

пекту, який, однак, має незавершений характер.

Одне з наведених визначень милосердя, на наш погляд, не може бути основоположним у дослідженні з теорії виховання. Причиною цього є їх надто загальний характер і відсутність врахування використання його в психолого-педагогічному контексті. Здійснений нами теоретичний аналіз дає змогу підійти до визначення милосердя як інтегративної моральної якості, основою якої є здатність до співпереживання, співчуття, інтегрування з собою моральних рис і почуттів. Воно реально проявляється в діяльній турботі про щастя і благо інших людей.

У цьому визначенні можна виділити два основних компоненти: змістовний і процесуальний. Змістовний включає: здатність до співчуття, такі моральні риси і почуття як чуйність, добродушність, доброта, доброзичливість, м'якосердність, терпимість, великодушність, некористолюбність, ширість, шляхетність, порядність, почуття честі, совісті, обов'язку, відповідальності. Процесуальний компонент являє собою діяльнісний прояв змістовного і визначається як уважне ставлення до інших, турбота про них, безкорисливість, терпеливість, ввічливість, шанобливість, тактовність, люб'язність, чемність, делікатність.

Узагальнення результатів історико-теоретичного аналізу досліджуваної проблеми дає змогу стверджувати, що формуванню почуття милосердя як інтегративної якості особистості не приділялась увага. Водночас зауважимо, що окремі аспекти цієї складної й багатогранної проблеми завжди викликали інтерес як у теоретиків, так і практиків. Зазначимо, що вони мають глибоке історичне коріння.

В історичному розвитку ці чесноти, відповідаючи суті свого часу, знайшли вираження в зростанні гуманістичної думки стародавнього світу, аристократичного гуманізму, християнсько-філантропічного альтруїзму, ідей гуманізму епохи Відродження, українських і російських революційних демократів, теорії соціалістичного гуманізму, аналіз яких подано в дисертації.

Гуманістичні добродієвості є сплавом національної і загальнолюдської гідності особистості і на сучасному етапі розвитку суспільства потребують всебічного наукового осмислення. Згадаємо, адже ще не так давно проголошення гуманістичних ідей мало швидше мітинговий характер, ніж життєвих реалій. Що ж до дослідницької роботи в цьому напрямі, то аналіз праць учених /Т.Є.Конникова, Л.О.Литвиненко, А.Г.Михайлова, К.М.Монич, Л.І.Нестеренко, Ф.І.Носков, Н.С.Сидорова, Л.В.Стукач, Н.М.Трофимова, Н.М.Шевченко та ін./ свідчить про деяке посилення уваги до формування таких гуманістич-

них якостей як чуйність, людяність, гуманістичність, почуття обов'язку та ін. Водночас слід зауважити, що в опублікованих працях чітко простежується спрямованість на розвиток права одержувати доброзичливе, чуйне, благодійне ставлення до себе і в меншій мірі його обов'язковий вияв до будь-якої іншої людини. Особливо прослідковується це в проповідуванні виховання нетерпимості до людських вад і помилок, а вірніше – до самої людини, що їх спричинила. Адже суть і форми виявлення такого нетерпіння /колективний осуд, догана, покарання і т.п./ пригнічували, пригнічували особистість. Милосердя, жалість, прощення вважались недопустимими і здебільшого сприймалися як образа.

Здійснюючи дослідження, ми виходили з положення, що людина передусім має бути особливо терпимою до інших, готовою і спроможною співчувати і прощати, розуміти й допомагати, йти на самопожертву. В цьому, на нашу думку, одна із головних відмінностей милосердя від інших гуманістичних якостей.

Особливість милосердя як моральної якості полягає у наявності чуттєвого компонента. У зв'язку з цим у дисертації характеризується сутність поняття "почуття", визначаються особливості моральних почуттів. При цьому ми враховували висновки, викладені в працях відомих психологів Л.І.Божович, О.В.Запорожця, О.М.Леонтьєва, П.М.Якобсона та ін. Моральні почуття цими вченими трактуються як емоційний стан людини при сприйнятті невідповідності дійсності під моральним кутом зору.

У дослідженні приділено особливу увагу аналізу формування почуття милосердя як інтегрованої моральної якості. Проаналізувавши тлумачення всіх його компонентів, вважаємо за необхідне підкреслити, що кожне з них має набути стійкості, тобто стати рисою характеру. Досягнення позитивних результатів у цьому процесі буде можливим тоді, коли джерелом зазначених вище виявів особистості стануть її потреби, інтереси, почуття, ціннісні орієнтації.

Виходячи з положення, що потреби й інтереси особистість задовольняє в діяльності, в процесі якої складаються певні відносини як між її учасниками, так і їх ставлення до явищ оточуючої дійсності, механізм формування милосердя ми розглядаємо так: потреби → діяльність → відносини → моральні почуття → милосердя як моральна якість → потреби...

Загальний аналіз цього процесу дає змогу зробити висновок: відповідно до потреб, що формуються, а саме моральних, учнів доцільно постійно залучати до діяльності морального спрямування, що, в свою чергу, породжує моральні відносини та почуття. Специ-

фічною особливістю моральної діяльності є й сам механізм її здійснення. Він включає такі моральні аспекти: структура морального вчинку /мотив, спонукання, намір, вибір, рішення, дія, мета, засоби/; загальна лінія поведінки індивіда/ в т.ч. моральні звички, навички, нахили, переконання, почуття/; моральні норми поведінки і норми суспільства, що в сукупності становлять моральний спосіб його життя.

На процес формування почуття милосердя впливає специфіка контингенту вихованців. Виходячи з цього, в ході дослідження ми особливо увагу приділяли врахуванню вікових особливостей учнів, а також організаційним та соціально-педагогічним, виробничим факторам їх життєдіяльності під час навчання в профтехучилищі.

Вікові особливості, як відомо, проявляються у постійних внутрішніх і зовнішніх протиріччях. В учнів сучасної профтехшколи внаслідок суб"єктивних і об"єктивних причин вони особливо загострені і здебільшого розв"язуються негативно.

До організаційних особливостей відносимо зміну звичної для учнів обстановки, включення їх в нову систему відносин. У професійній школі формування системи відносин "учитель-учень", "учень-учень" має певну специфіку. Підкреслимо, що вона доповнюється новими підсистемами "учень-майстер", "учень-підприємець". Характер цих відносин суттєво впливає на виховання моральних якостей особистості.

Соціально-педагогічні особливості включають в себе: професійну спрямованість діяльності учнів та педагогів, соціальну неоднорідність учнівського контингенту, непрестижність навчання в ПТУ, незадовільний рівень моральної зрілості юнаків та дівчат.

Вивчення виявлених особливостей та їх впливу на формування особистості дало змогу визначити: рівень сформованості почуття милосердя в учнів; причини, що знижують результативність виховного процесу; педагогічні умови підвищення ефективності процесу формування почуття милосердя у вихованців; виховні можливості сучасного профтехучилища.

У ході дослідження ми визначили такі критерії сформованості почуття милосердя: усвідомлення учнями суті поняття милосердя та його важливості в житті кожної людини; безпосереднє ставлення учнів до людей. Рівні вихованості почуття милосердя класифікували так: а/ високий; б/ середній; в/ низький.

Результати констатуючого експерименту показали, що в учнів профтехосвітніх закладів не виявлено високого рівня розвитку почуття милосердя. Більшість з них /53,5 %/ ми віднесли до низького

рівня. Одержані дослідницькі дані свідчать про деформованість ціннісних орієнтацій учнів, домінування несприятливих /байдужих, недовірливих, конфліктних/ відносин з оточуючими. Для цієї групи внаків та дівчат характерні недостатньо розвинені комунікативні здібності, негативні емоційні прояви. Їх участь у діяльності, спрямованій на благо інших людей, вкрай обмежена, а окремі її прояви значною мірою егоїстично мотивовані. На цьому етапі дослідної роботи нами було виявлено, що для вихованців сучасної профтехшколи характерне однобічне розуміння милосердя. Воно зводиться, по-перше, до ототожнення з благодійною діяльністю, під якою учні розуміють надання матеріальної допомоги окремим людям /інвалідам, тяжко хворим, багатодітним малозабезпеченим сім'ям, пристарілим, а також тим, котрі постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, від стихійного лиха та війни в Афганістані/; по-друге, до перекручення суті милосердя, неповного усвідомлення його важливості для кожної людини. Ці учні, наприклад, змішують поняття терпимості і терпеливості, пояснюючи їх не як внутрішній стан людини, а як зовнішнє утримання негативних емоцій. Чимало внаків та дівчат порядність розуміють як правила поведінки і т.ін.

Вихованці профтехучилищ, за нашими даними, мало вірять у реальність істинного милосердя в нашому суспільстві, в можливість щастя і благополуччя милосердної людини. Ось чому вони внутрішньо не готові до виховання в собі цієї якості.

Характер взаємовідносин учнів з оточуючими в значній мірі залежать від симпатії чи антипатії до них, а не від сформованої позиції шляхетного, шанобливого, доброзичливого ставлення до людей.

Учні тих професійних навчально-виховних закладів, у яких проводилась експериментальна робота, відзначають недостатність доброти, уваги, співчуття, турботи з боку рідних, педагогів, ровесників. Зауважимо, що саме в їхньому милосерді підлітки мають найбільшу потребу. Виявів сердечності, душевної теплоти від сторонніх осіб вони й не чекають. Водночас молоді люди і самі не відчувають відповідальності за байдуже, а нерідко й жорстоке ставлення до інших.

Підкреслимо ще одну виявлену особливість: основна частина учнів /74,9 %/ висловлює готовність до надання допомоги нужденним. Однак це передусім стосується благодійно-матеріальної допомоги. До того ж вони не знають, яким чином можна це зробити, а тому й не виявляють ініціативи. Практичне залучення вихованців до гуманістично спрямованої діяльності показало, що згоджуючись на участь

в ній, янаки та дівчата через недостатньо розвинені почуття, відповідальності, терпимості, особисту пасивність рідко реалізують свою готовність, не завжди керуються альтруїстичними мотивами, майже ніколи не доводять почату справу до кінця.

До основних причин, що детермінують виявлені під час експериментальної роботи факти, ми відносимо: низький рівень моральних знань учнів, незадовільний стан гуманізації всіх сфер життєдіяльності колективу училища, вкрай недостатнє залучення учнів до гуманістично спрямованої діяльності, неформованість готовності значної частини інженерно-педагогічних працівників до організації гуманістичного виховання сучасної молоді.

Результати теоретичного аналізу та вивчення практичного стану проблеми були використані нами під час розробки програми і методики педагогічного експерименту.

У другому розділі - "Організація і зміст експериментальної роботи з формування почуття милосердя в учнів ПТУ" - розкривається зміст, методика експериментального дослідження та його результати.

Експериментальна робота була спрямована на: виявлення виховних можливостей педагогічного колективу профтехучилища, перевірку ефективності педагогічних умов, сприятливих для виховання почуття милосердя в учнів, шляхів їх реалізації.

Враховуючи, що високий рівень сформованості почуття милосердя передбачає наявність в учнів моральних знань, гуманістичний стиль їх відносин з оточуючими, активну гуманістичну спрямованість їх діяльності, ми вивчали стан етичної освіти юнаків та дівчат в училищах, відносин у колективі, реального оволодіння позитивним практичним досвідом співучасті учнів в житті інших людей.

Узагальнення результатів, одержаних на цьому етапі дослідження, показало, що етичній освіті учнів приділяється деяка увага в навчально-виховному процесі профтехучилища. На жаль, вона здійснюється не цілеспрямовано і безсистемно. Виявлено одноманітність, трафаретність й заформалізованість її організації. Виховна робота здебільшого зводиться до вербальних засобів, моралізування, заборон, вказівок.

Стиль відносин у профтехучилищі переважно є авторитарно-ліберальним на всіх взаємодіючих рівнях. Так, у системі відносин "педагог-педагог" превалюють авторитарно-імперативні принципи керівництва. Адміністрація училища більше приділяє уваги посиленню вимогливості до викладачів, майстрів та вихователів, ніж наданню

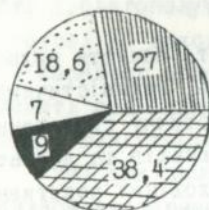
доброзичливої допомоги й підтримки. Свої функції вона вбачає в основному у здійсненні контрольних функцій. Стосунки колег обмежуються переважно сферою офіційного спілкування. Вони мало знають професійні проблеми один одного і не намагаються надати допомогу в їх практичному розв'язанні.






Автоматично це переноситься на систему відносин педагогів з учнями. Найчастіше вони будуються з позицій ставлення сильного до слабого, керівника до підлеглого, спостерігача, а не співучасника. Учні оцінюють свої стосунки з вихователями у 30,6 % випадках як конфліктні, у 48,1 % – як байдужі і тільки у 21,3 % як доброзичливі. Вони скаржаться на зневажливий тон у спілкуванні, порушення такту, образливі ярлики, уципливий сарказм, різні непедагогічні форми покарання, що принижують гідність особистості.

Вихователі ж звинувачують молодих людей у недисциплінованості, неслухняності, не вірять у можливість їх виховання. При цьому вони залишають поза увагою один із основних факторів впливу на емоційну сферу учнів – особисту позицію у взаємодії з ними. Загальні кількісні характеристики, виявлені в ході дослідження, подано в діаграмі № 1.

Діаграма № 1

Позиція інженерно-педагогічних працівників  
у взаємодії з учнями /в %/



-  - негативно-стійка
-  - негативна
-  - нестійка
-  - пасивно-позитивна
-  - позитивно-стійка

Поряд з викладеним вище одержані нами дані свідчать, що незначна частина викладачів /12,8 %/ і майстрів /12,4 %/ готові і реально впливають на формування позитивних стосунків в учнівському середовищі. Їх дійсне становище, як показало вивчення, має незадовільний характер.

Під час проведення експерименту в кожному учнівському колективі були виявлені учні /62,3 %/, які відчували повну незадоволеність взаємовідносинами у групі. Значною мірою це пояснюється негативним психологічним кліматом. Його створюють такі емоційні прояви як знервованість, роздратованість, зневажання, надмірність, пригніченість, ворожість, агресивність тощо. За таких умов відносини ровесників втрачають взаєморозуміння, терпимість, повагу,

співчуття і взаємну турботу та "отруюються" егоїстичними намірами, почуттям хворобливого суперництва, повного збайдужіння до проблем ближнього.

Досліджуючи стан практичної участі внаків та дівчат у діяльності на благо інших, ми використали її відому традиційну назву - суспільно корисна діяльність. На цьому етапі дослідження нами виявлено, що учні здебільшого беруть участь у прибиранні й ремонті приміщень училища, прибиранні міських вулиць навесні й восени, у сільськогосподарських роботах. Встановлено, що тільки 17,3 % учнів виявили позитивне ставлення до суспільно корисної праці; 54,7 % - індивідуальне, 28 % - негативне. За нашими даними, в учнів переважають прагматичні /близько 35 %/ та егоїстичні /близько 45 %/ мотиви участі в діяльності, спрямовані на надання допомоги іншим людям.

Такий стан справ у професійних навчально-виховних закладах ми пояснюємо формальним ставленням значної кількості інженерно-педагогічних працівників до організації суспільно корисної праці, неспроможністю і неготовністю викладачів, майстрів і вихователів розширити зону застосування практичних зусиль учнів, одноманітністю діяльності, недостатньою аргументованістю здійснюваної корисної справи, безадресністю, приниженням цінності діяльності та ролі її учасників, ігноруванням інтересів учнів.

Одержані експериментальні дані є підставою для висновку про низький рівень виховної діяльності інженерно-педагогічних колективів училищ. Це проявляється в недостатній моральній спрямованості навчальної та виробничої діяльності, низькому рівні використання виховного потенціалу дозвілля, практичній відсутності доцільних форм і методів взаємодії членів колективу, в безсистемності, формальності виховної роботи, неготовності інженерно-педагогічних працівників до гуманістичного виховання учнів сучасної професійної школи.

На основі узагальнення результатів констатуючого вивчення стану виховної роботи було розроблено методика формуючого експерименту.

Основні змістовні компоненти педагогічного експерименту було спрямовано на: а/ підвищення педагогічної майстерності вихователів /класних керівників, викладачів спеціальних та загальноосвітніх дисциплін, майстрів виробничого навчання, організаторів позанавчальної діяльності учнів, керівників громадських організацій/, їх підготовку до виховання почуття милосердя в учнів; б/ор-

ганізацію безпосередньої діяльності учнів.

З метою удосконалення виховної майстерності інженерно-педагогічних працівників проводилась робота за такими напрямками: інформування їх про теоретичні і практичні досягнення в галузі морального виховання; консультування спеціалістами різного профілю /психологами, педагогами, лікарями, акторами, працівниками позанавчальних закладів та ін./. За нашою пропозицією був створений педагогічний бюджет, організована робота консультаційного кабінету. Розширенню та поглибленню теоретичних знань і оволодінню практичними вміннями сприяла діяльність теоретико-практичного семінару "Педагогічне керівництво гуманістичним вихованням учнів ПТУ", а також педагогічного клубу, груп психологічного тренінгу.

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми та проміжних експериментальних даних підтверджують важливість органічної взаємодії в процесі виховання трьох факторів: раціонального, емоційного і діяльнісного. Виходячи з цього, ми виділили групи педагогічних умов: перша - умови, спрямовані на підвищення інтелектуального рівня учнів; друга - умови чуттєво-мотиваційного розвитку особистості; третя - умови формування діяльнісної сфери вихованців. Відповідно до мети дослідження ми об'єднали названі вище групи умов як організаційно-педагогічні, психолого-педагогічні, методичні.

Проведення експериментальної роботи на основі запропонованої нами методики сприяло: організації цілеспрямованої етичної освіти учнів; гуманізації всієї життєдіяльності педагогічних колективів; забезпеченню практичного досвіду позитивної співучасті вихованців у житті інших людей шляхом залучення кожного до суспільно корисної праці; формуванню готовності інженерно-педагогічних працівників до здійснення навчально-виховного процесу на гуманістичних засадах.

Поряд з цим слід підкреслити, що під час дослідної роботи нами виявлено також і специфічні умови виховання почуття милосердя у підлітків. При їх визначенні враховувались регіональні особливості, профіль училищ, престижність професії, статтевий склад навчально-виробничих груп.

На цьому етапі формуючого експерименту нами було розроблено і впроваджено програму спеціального факультативу "Етика людських взаємовідносин", методичні рекомендації щодо використання змісту навчального матеріалу з гуманітарних циклів для підвищення етичної культури учнів, гуманістичних традицій в колективі, план виховної

роботи у навчально-виробничих групах, програму діяльності благодійного клубу "Прометей".

Важливим фактором формування гуманістичної спрямованості особистості учнів, почуття любові й милосердя до людей, на нашу думку, є залучення кожного з них до суспільно корисної праці. Її здійснення в процесі позанавчальної діяльності створює можливості для накопичення досвіду небайдужого, турботливого, безкорисливого ставлення до людей. В ході експериментальної роботи організацію суспільно корисної праці учнів ми здійснювали поетапно. На першому етапі намагались створити в учнівському колективі позитивне ставлення до цієї діяльності через наближення підлітків до проблем і потреб інших людей. За нашою пропозицією було створено первинні об'єднання, що передбачали участь у діяльності благодійного характеру на базі існуючих в профтехучилищі позанавчальних колективів /гуртків, студій, клубів, комісій, виробничих бригад тощо/. Це дало можливість врахувати інтереси учнів, реалізувати їх потребу в милосердному ставленні до людей у конкретній діяльності. На другому етапі був створений ряд різнобічних учнівських об'єднань за інтересами з різних видів суспільно корисної праці. Для координації їх діяльності було організовано клуб "Прометей". При ньому діяли студії, кожна з яких мала конкретно визначений напрям діяльності. Наприклад, основна мета діяльності студії "Люб'язність" – виховання в учнів культури спілкування. Студія "Таланти" координувала благодійну діяльність учасників гуртків художньої самодіяльності, спортивних, технічної творчості та ін. Студія "Надія" об'єднала учнів, які бажали надавати побутові послуги, матеріальну допомогу нужденним. Члени студії "Витоки" вивчали народні традиції та їх роль у розвитку людських добродетностей. Студія "Довіра" стала в училищі психологічним центром. Зусилля її учасників спрямовувались на допомогу у розв'язанні конфліктів у колективі, відновлення душевної рівноваги тих, хто її потребує.

На третьому етапі експериментальної роботи, коли в учнів була сформована потреба у творенні блага для інших, їхня творча активність спрямовувалась на розширення зони суспільно корисної діяльності шляхом створення позаучилищних об'єднань за місцем проживання, зміцнення співробітництва з існуючими благодійними організаціями міста, області.

Слід відмітити, що на різних етапах дослідження ми мали певні затруднення, особливо на першому етапі формуючого експерименту. Нелегко було залучити учнів до участі в благодійній діяльності.

В ході експерименту загальна установка в учнівському середовищі на неprestижність гуманістичних виявів негативно впливала на розвиток моральних потреб у дівчат на внаків. Найтяжче було залучити до цієї діяльності вихованців з низьким статусом в міжособистих відносинах і зниженою самооцінкою. Зазначимо, що саме цим учням необхідно в першу чергу допомогти розкрити свої достоїнства, повірити у власні можливості. Враховуючи це, ми вважали необхідним розширити сферу дозвілля за інтересами і нахилами молодих людей. Так, у Тернопільському ПТУ № 9 організували радіогурток "Радист", музичну групу "Металіст", театральний гурток "Мрійник" та ін. У Криворізьких ПТУ №№ 9, 7, 37 створено танцювальний колектив "Ритм", бригаду "Елегант", клас "Менеджер" та ін. Їх діяльність сприяла не тільки задоволенню інтересів учнів, розкриттю позитивного потенціалу кожного з них, але й реалізації їх на благо інших людей. Наприклад, учасники групи "Ритм" організували танцювальні гуртки в дошкільних установах, дитячому будинку. Дівчата із бригади "Елегант" допомагали багатодітним сім'ям, дітям-сиротам, самотнім людям похилого віку в пошитті необхідного одягу. Бажаючих вони навчали шити, в'язати, вишивати тощо.

Найбільш стійкою, за нашими даними, виявилась неготовність учнів до виявлення милосердя, уваги, турботи, прощення до тих, кого вони бачать щодня, з ким проводять значну частину свого життя. Це — батьки, родичі, вихователі, ровесники. Нерідко їх стосунки сповнені недовіром, непорозумінням, взаємними звинуваченнями.

На різних етапах формуючого експерименту аналізувалась динаміка гуманістичного розвитку учнів щодо виділених нами факторів, які характеризують рівень сформованості почуття милосердя.

Узагальнення одержаних результатів показало, що в експериментальних групах відбулись такі зміни:

- розширились і поглибилися етичні знання учнів, їх стійкість і дієвість /в ЕГ підвищився рівень оволодіння цими знаннями на 30 %, КГ - на 9,6 %/;

- змінились позиції учнів у структурі внутріколективних відносин, підвищився їх офіційний і неофіційний статус /в ЕГ підвищився у 38,6 % учнів, в КГ знизився у 2,4 %/;

- зросла задоволеність вихователів і вихованців станом відносин у колективі /в ЕГ виріс від -0,4 до 0,2; в КГ зменшився до -0,5/;

- стали превалювати гуманістичні мотиви поведінки учнів /в ЕГ зростання на 22,8 %, в КГ зниження на 4,4 %/;

- підвищився рівень усвідомленого й відповідального ставлення до суспільно корисної діяльності /в ЕГ підвищився на 30,6 %, в КГ знизився на 7,8 %/;

- розширився досвід позитивної участі в житті інших людей; розвинулась здатність прощати людські вади, готовність зрозуміти ближнього і допомогти йому, готовність до самопожертви для блага іншої людини.

Про дієвість запропонованої нами методики формування почуття милосердя в учнів профтехучилищ свідчать одержані дані контрольних зрізів /Таблиця № 1/.

Таблиця № 1

Сформованість почуття милосердя в учнів ПТУ /в %/

групи рівні	ЕГ			КГ		
	І зріз	4 зріз	4-І	І зріз	4 зріз	4-І
високий	-	-	-	-	-	-
	-	9	9	-	-	-
середній	50,4	67,8	17,4	49,5	45,7	-3,8
низький	49,6	23,2	-26,4	50,5	54,3	3,8
всього	100	100		100	100	

В експериментальних групах на 17,4 % зросла кількість учнів з середнім рівнем сформованості почуття милосердя і більше ніж у 2 рази скоротилось їх число з низьким рівнем. При цьому залишилась частина учнів /23,4 % проти 49,6 %/, котрі, як і раніш, належали до групи з низьким рівнем вихованості почуття милосердя. Однак, слід підкреслити, що в цій групі відбулися помітні якісні зміни. На початку експерименту юнаки та дівчата, які входили до вказаної групи, сприймали милосердя як прояв слабохарактерності й не відносили його до необхідної якості особистості. До того ж вони наполегливо відстоювали свою точку зору. На завершальному етапі дослідної роботи учні точніше стали визначати основні ознаки милосердного ставлення до людей, не вважаючи, однак, за потрібне виявляти його до всіх. Як і раніше, ці юнаки та дівчата були переконані, що без таких якостей цілком можна обійтись. Вони не прагнули пізнати світ інших людей, але на цьому етапі вже не висловлювали активного протесту проти подібних виявів серед своїх ровесників. Вихованці, про яких іде мова, рідко виявляли інтерес до суспільно корисної праці. Водночас одержані дані свідчать про зниження частоти проявів егоїстичних мотивів участі в ній.

У групі, до якої були віднесені учні з низьким рівнем сформо-

ваності почуття милосердя, залишилися саме ті, позаучилищне оточення яких входило в найбільшу суперечність з роботою, яку ми проводили. Однією з причин цього є негативний вплив сім'ї: в одних – міцно утвердився культ власної користі, в інших – повна байдужість до внутрішніх тривог і проблем своїх дітей, батьків. До цієї групи було віднесено й учнів, які практично не мали інтересу до майбутньої професії. Вони дуже часто не приходили на заняття в училище. Ці та інші причини ускладнювали виховний процес.

Узагальнення результатів контрольного зрізу дозволило виявити частину учнів / $\approx$  %/, яких не можна було віднести до жодного з визначених на початку експерименту рівнів. Це пояснюється тим, що на завершальному етапі дослідної роботи вони мали досить стійку гуманістичну спрямованість, виявляли ініціативу, брали активну участь у благодійній діяльності, переважно підтверджували свою готовність відмовитись від благ, здобутих не зовсім чесним шляхом, поступитися особистими інтересами, навіть піти на самопожертву. Однак ми все ж не можемо твердити, що їм властивий високий рівень вихованості почуття милосердя. Причиною цього є неоднаково високий рівень сформованості окремих якостей, що виступають структурними компонентами милосердя. Однією з найвразливіших, за нашими даними, є нездатність підлітків виявляти терпимість, прощати. При цьому зауважимо, що саме ці властивості передусім вирізняють милосердя серед інших моральних якостей особистості.

На основі аналізу проміжних і кінцевих результатів експерименту виявлено тенденцію підвищення ефективності виховання почуття милосердя в учнів експериментальних груп. Поряд з цим порівняльний аналіз свідчить про незмінність, навіть деяке погіршення стану в контрольних групах.

У висновках узагальнено результати дослідної роботи і визначено напрями подальшого розвитку даної проблеми.

У сучасних соціально-економічних умовах розвитку України гостро постає проблема морального виховання молодого покоління. На її розв'язання спрямовують Державна національна програма "Освіта", Закон України "Про освіту", концепції національної школи та професійної освіти України.

Принципово важливого значення в здійсненні морального виховання молоді набувають ідеї гуманізації суспільства і особистості, пріоритету загальнолюдських цінностей. Вони усвідомлюються нами як об'єктивно існуюча необхідність, як потреба в удосконаленні моральних відносин у суспільстві – з одного боку, і відповідно цілей,

завдань, змісту виховання — з другого.

Стрижнем цілісного виховного процесу виступає інтеграція виховних сил суспільства, гуманізація всіх сфер життєдіяльності людини, посилення уваги до особистості кожного вихованця як найвищої соціальної цінності, формування громадянина високої моральної культури з розвиненим почуттям людської гідності і любові.

Особливо актуальною, на нашу думку, виступає проблема виховання почуття милосердя в учнів професійних навчально-виховних закладів як рушійної сили олюднення нашого сьогодення і майбуття.

Визначення педагогічної сутності почуття милосердя на основі системного підходу дозволило розглядати його як інтегративну моральну якість особистості, психологічний механізм формування якої полягає в діяльній задоволенні моральних потреб індивіда.

У ході дослідження виявлено організаційно-педагогічні, психолого-педагогічні, методичні та специфічні умови підвищення ефективності виховання почуття милосердя в юнаків і дівчат у процесі їх навчання в ПТУ. Їх врахування сприяло розширенню та поглибленню етичних знань вихованців; утвердженню гуманного стилю всієї системи відносин в колективі; формуванню гуманістичної спрямованості молодих людей, накопиченню досвіду позитивної, доброзичливої співучасті їх у житті інших людей; підвищенню готовності інженерно-педагогічних працівників до виховної діяльності в сучасних умовах.

Результати педагогічного експерименту підтвердили висунуту гіпотезу і свідчать про результативність запропонованої нами методики з формування почуття милосердя в учнів професійно-технічних закладів.

Проведене дослідження дало змогу сформулювати ряд постановочних питань, спрямованих на посилення уваги різних соціальних інститутів до творчого розв'язання завдань гуманістичного виховання молоді в новій соціально-економічній і ідеологічній ситуації, науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу в сучасній профтехшколі, підвищення педагогічної майстерності, етичної культури, методики підготовки майбутніх інженерно-педагогічних працівників у педагогічних вузах, коледжах, технікумах та закладах післядипломної освіти, розширення сфери взаємодії колективів профтехучилищ з колективами інших навчальних /шкіл, технікумів, вузів/ і позанавчальних /палаців, студій, клубів тощо/ закладів та ін.

Проблема формування почуття милосердя у вихованців профтехучилищ багатоаспектна і потребує подальшої розробки. На нашу думку, подальшого вивчення заслуговують: проблеми самовиховання учнів сучасної професійно-технічної школи, теоретичне обґрунтування

системи роботи педагогічного колективу училища з формування в учнів почуття милосердя, здійснення взаємодії училища, громадських організацій і сім'ї у гуманістичному вихованні сучасної молоді та ін

Основні положення експериментальної роботи знайшли відображення в таких публікаціях:

1. Виховання почуття милосердя в учнів ПТУ //Традиції української етнопедагогіки і їх використання в навчально-виховній роботі в школі: Тези науково-практичної конференції. - К., 1993. - С.48-49.
2. Формування моральних відносин в колективі навчальної групи ПТУ //Актуальні проблеми вдосконалення підготовки кваліфікованих робітничих кадрів: Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції. - Львів, 1990. - С.120-121.
3. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання в ПТУ //Тези науково-практичної конференції. - Полтава, 1992. - С.31-32.
4. До проблеми формування громадської думки в колективах учбово-виробничих груп профтехучилища. - М.: ОЦНІ "Школа и педагогика", 1989. - Ід.а.
5. Повернути втрачене //Молодь в посттоталітарному суспільстві: український варіант: Тези доповідей науково-практичної конференції. -Харків, 1993. - С.27-28.
6. Як підвищити педагогічну майстерність вихователя //Методичні рекомендації. - К.: Віпол, 1993. - ЗІ С.
7. Як виховати доброту?.. //Рідна школа. - 1993. - № 5.

*Belief*

Підписано до друку 2.УП.1993 р. Об. I д.а. Форма 60x84 I/16.  
Тир. 100 пр. Зам.547. Безкоштовно.  
ДОД КДНІ ім.М.П.Драгоманова. Київ, Пирогова, 9.

АВ 28.255

система роботи педагогічного колективу школи з метою підвищення якості освіти учнів. Завдання: розробити програму роботи з метою підвищення якості освіти учнів.

Основні завдання педагогічного колективу школи з метою підвищення якості освіти учнів:

1. Вивчення питань якості освіти в Україні (ДП // Україна) українськими педагогами і їх діяльність в Україні-Україні в робочій групі: Тема науково-педагогічної конференції. - Львів, 1993. - С.48-49.
2. Формування моральних відносин в школі: педагогічна група ДП // Актуальні проблеми сучасної педагогіки та психології: педагогічні конференції: Тема доповіді републіканської науково-педагогічної конференції. - Львів, 1993. - С.120-121.
3. Педагогіка сучасної школи: доповіді до міжнародної конференції ДП // Тема науково-педагогічної конференції. - Львів, 1992. - С.31-32.
4. До питання про педагогіку в Україні: доповіді до міжнародної конференції: тема доповіді републіканської конференції. - Львів, 1993. - С.12-13.
5. Педагогіка в Україні // Львів в посттоталітарній Україні: збірник української преси: Тема доповіді науково-педагогічної конференції. - Львів, 1993. - С.27-28.
6. Як підвищити педагогічну майстерність викладачів // Методичні рекомендації. - Львів, 1993. - С. 31-32.
7. Як підвищити доброту? // Рідна школа. - 1993. - № 1.

Підписано до друку 27.12.93 р. об 11.00 год. у Львівському державному видавничому центрі. Наклад 1000 прим. Завдання: розробити програму роботи з метою підвищення якості освіти учнів.